

Necmeddîn et-Tûfî'nin el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhisi'l-usûliyye Adlı Eserindeki Metodu

Najm al-Dîn al-Ṭûfî's Method in his Work Titled al-Ishârât al-ilâhiyyah ilâ al-mabâhis al-uşûliyyah

Dr. Faysal Arpaguş

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi,
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kiraat
Anabilim Dalı,
faysal.arpagus@gop.edu.tr

Tokat Gaziosmanpaşa University
Faculty of Islamic Sciences
Department of Reciting the Qur'ân
and Qirâ'ât Science
<https://orcid.org/0000-0001-9607-0078>
<https://ror.org/01rpe9k96>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Araştırma Research Article
Geliş Tarihi Received	10 Temmuz July 2024
Kabul Tarihi Accepted	20 Ağustos August 2024
Yayın Tarihi Published	30 Aralık December 2024
Yayın Sezonu Pub Date Season	Aralık December
Sayı Issue	42
Sayfa Pages	33-60

Atf | Cite as

Arpaguş, Faysal. "Necmeddîn et-Tûfî'nin el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhisi'l-usûliyye Adlı Eserindeki Metodu". *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 42 (Aralık 2024), 33-60.
<https://doi.org/10.56361/usul.1513694>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Faysal Arpaguş).

Öz*

Bu makalede Necmeddîn et-Tûfi'nin (öl. 716/1316) *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhisi'l-usûliyye*'sindeki metodu konu edilmiştir. Söz konusu amacı gerçekleştirebilmek için eserden dört örnek seçilmiştir. Bunlar; usule değinmeksizin âyetten anlaşılmanayı zikretme, âyetin izahında hadise ve bağlama yer verme, içtihat ve müellifin usûl-i dînin büyük kaidesi olarak nitelendirdiği kadedir. Böyle bir tercihin aslı ve tâlî nedenleri vardır. Eserin kaleme alınmasında müellifin dile getirdiği usul temelli gerekçeyi çalışmaya yansıtılabilmek, çalışmanın asıl amacıdır. Bu ise lehte ve aleyhteki delilleri gerekçeleri ile ortaya koymayı zorunlu kılmaktadır. Nitel araştırma veri analiz yönteminin kullanıldığı makalede şu bulgulara ulaşılmıştır: Tûfi'nin beyanına göre usûl-i dînin büyük kaidesi kader, usûl-i fikhın ise umum ve husustur. Kur'an'ı baştan sona bu iki kaideyi gözeteerek izah etme sözüne müellif, eserin sonuna kadar sadık kalmış; ancak her bir âyeti açıklamış değildir. *el-İşârât*'ın bir tefsir mi yoksa ulûmü'l-Kur'ân'a dair bir eser mi olduğu, onu değerlendirenin bakış açısına göre değişmektedir; çünkü bu, tefsir ve ulûmü'l-Kur'ân tabirlerinin tanımlarıyla alakalıdır. Her ikisine ihtimali olmakla birlikte son tahlilde tefsir olduğu fikri daha ağır basmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Necmeddîn et-Tûfi, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, Yöntem, Tartışmalar.

---

* Bu makale, 2018 yılında Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK danışmanlığında, *Necmüddîn et-Tûfi'nin el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-Mebâhisi'l-Usûliyye'si (İnceleme ve Değerlendirme)* adlı doktora tezinden üretilmiştir. / This article was produced from doctoral thesis titled Najm al-Dîn al-Ṭūfî's *al-Ishârât al-ilâhiyyah ilâ al-mabâhiş al-usûliyyah (Analysis and Evaluation)* under the supervision of Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK 2018.

Abstract

In this article, Najm al-Dîn al-Ṭûfî's method (d. 716/1316) in his work called *al-Ishârât al-ilâhiyyah* is discussed. In order to achieve this aim, four topics from the work are selected as samples. These are, mentioning the meaning understood from the verse without mentioning the method, including the incident and context in the explanation of the verse, ijtihad, and fate which the author describes as the great rule of the *uṣûl al-dîn*. There are primary and secondary reasons for making such a choice. The main purpose of the study is to reflect the *uṣûl*-based justification expressed by the author in writing the work. This necessitates presenting the evidence for and against the justifications. In the article, where qualitative research data analysis method is used, the following findings are reached: According to Ṭûfî's statement, the main principle of the method of *uṣûl al-dîn* is fate, and the method of fiqh is *umûm-khusûṣ*. The author remained faithful to his promise to explain the Qur'ân from beginning to end by taking these two principles into consideration until the end of the work; but he hasn't explained every verse. However, in the final analysis, it was concluded that *al-Ishârât* is a commentary.

Keywords: Tafsîr, Najm al-Dîn al-Ṭûfî, *al-Ishârât al-ilâhiyyah*, Method, Discussion.

منهج نجم الدين الطوفي في الإشارات الإلهية الي المباحث الأصولية

الملخص

تناولت هذه المقالة منهج نجم الدين الطوفي (المتوفى ٦١٧ هـ/٦١٣١ م) في الإشارات الإلهية الي المباحث الأصولية . ولتحقيق هذا الهدف ، تم اختيار أربع موضوعات من الكتاب كعينة ، وهي : التفسير ، والحديث ، والفقه ، والكلام . وقد تم ذلك من خلال : ١ ، ذكر المعنى المفهوم من الآية دون الخوض في الأصول ، ٢ ، تضمين الحديث والسياق في شرح الآية ، ٣ ، الاجتهاد ، ٤ ، ما وصفه المؤلف بأنه القاعدة الكبرى لأصول الدين ، وهو القدر . وقد تم اختيار هذه الموضوعات لأسباب أساسية وثانوية . والهدف الرئيسي من الدراسة هو عكس مبررات المؤلف لكتابة الكتاب قدر الإمكان . ويتمثل الهدف الفرعي في إظهار مثال نوعي على كيفية تضمين الأدلة المؤيدة والمعارضة عند تناول مشكلة في المجال الديني . وقد توصلت المقالة ، التي استخدمت فيها منهجية تحليل البيانات النوعية ، إلى النتائج التالية : وفقاً لتصريح الطوفي ، فإن القدر هو القاعدة الكبرى لأصول الدين ، بينما العموم والخصوص هما القاعدة الكبرى في أصول الفقه . وقد التزم المؤلف بشرح القرآن من البداية إلى النهاية مع مراعاة هاتين القاعدتين ، لكنه لم يشرح كل آية . ويعتمد ما إذا كان كتاب الإشارات يعتبر تفسيراً أو كتاباً عن علوم القرآن على وجهة نظر القارئ ، لأن هذا يتعلق بتعريفات مصطلحات التفسير وعلوم القرآن . وعلى الرغم من أن الإشارات قد يحتمل كليهما ، إلا أن الرأي القائل بأنه تفسير في التحليل الأخير هو الأرجح . الكلمات المفتاحية : التفسير ، نجم الدين الطوفي ، الإشارات الإلهية ، المنهج ، المناقشات .

Giriş

İlim olarak Tefsîr'in gelişim aşamaları incelendiğinde, Hz. Peygamber (a.s.) ve ashabının tefsirlerinin genellikle Kur'an'da geçen herhangi bir lafzı, bir veya birkaç kelime ya da cümle ile açıklamaktan ibaret olduğu söylenebilir.¹ Mesela Hz. Peygamber'in (a.s.) el-Bakara 2/143'te yer alan vasat (وَسَطًا) kelimesini âdil (عَدْلًا), Âl-i İmrân 3/113'teki ânâe'l-leyli (أَنَاءَ اللَّيْلِ) ifadesini akşamla yatsı arası (بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ) şeklinde tefsir etmesi, buna örnektir. Mücahid (öl. 103/731), Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778), İbn Vehb (öl. 197/813) ve Yahyâ b. Sellâm (öl. 200/815) gibi erken dönem müfessirlerin tefsirleri incelendiğinde onların eserlerinin de bu minval üzere olduğu söylenebilir.

Hicrî üçüncü asrın başlarından itibaren Ferrâ (öl. 207/822) ve Ahfeş (öl. 215/830 [?]) gibi isimler, hangi ihtiyaçtan kaynaklandığı bir yana, ortaya koydukları eserlerle dil ve mana incelikleri üzerinden Kur'an'ın doğru manasını saptamaya yönelik çalışmalar yapmışlardır.³ Dördüncü asra gelindiğinde artık ahkâm tefsiri, tasavvufi tefsir gibi hem tefsire dair eserler çeşitlenmiş hem de Taberî'nin (öl. 310/923) *Câmiu'l-beyân* ve Mâturîdî'nin (öl. 333/944) *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ı gibi mufassal tefsirler kaleme alınmıştır. Süreç, gelişerek ilerlemeye devam etmiştir.

Dinî ve kültürel tarihimizde farklı paradigmalara ortaya konan bu Kur'an yorumları, düşünsel anlamda birer zenginlik olma yanında yeni bazı problemlerin de kaynağı olmuştur. Bu problemler, bazen asla taalluk eder nitelikte iken bazen de işin doğası gereğidir.⁴ Bunların başında itikatla alakalı ayrışma ve farklılaşma gelir. Bunlar, *kelâmî ihtilaf* olarak ifade edilmiştir. İlâveten Müslümanların pratik hayatına yansıyan uygulamalarda da bazı farklılıklar olmuştur. Bunlar da *fikhî ihtilaf* olarak ifade edilmiştir. Bu noktada *el-İşârât*'ın Süleymâniye Kütüphanesi Murâd Mollâ No: 83'teki yazmasının vikaye varağında "*Selef ü halefîn müctehidîn ü müfessirînin ihtilâfu ilhâkı olan âyât-ı izâmın mehmâ emken tahkikini göstermişdür.*" kaydı yer almaktadır. Bunu izah sadedinde Tûfi'nin, *el-İşârât*'ın sebep-i telifine dair dile getirdikleri, bizce önemlidir.

1 Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Coşkun, *Tefsirin İlk Çağları* (İstanbul: İFAV, 2019).

2 Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısri, *Tefsiru'l-Kur'an* (b.y.: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003), 1/35.

3 Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an* (Mısır: Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, 1431); Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, thk. Hüdâ Mahmûd Karrâa (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1990).

4 Muhsin Demirci, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 24.

Tûfî, eserin mukaddimesinde *el-İşârât'*ı kaleme alma konusunda küllî ve cüz'î olmak üzere iki gâyesinin olduğunu dile getirmekte, bunlardan küllî olan için, sonraki Müslümanların İslâm'ın ortaya çıkışından itibaren, Allah'ın kitabı, elçisinin sünneti ve ulemânın istinbatı ile ortaya koyduğu dinlerinin usûlünü ve bu usûle taalluk eden furû'unu kaybetmiş olmalarını gerekçe göstermektedir. Neticede salt akla dayalı felsefî şüphe ve sofistike iddialarla bezeli fikirler onlara dinden olmamasına rağmen dindenmiş gibi görünmüştür. Bu, ya Kitap ve Sünnet'ten nasıl hüküm istinbat edileceğini bilememe ya da sem'î delillerin fer'î, aklın ise asıl kabul edilerek fer'î'nin akıl üzerine inşa edileceğini zannetmeleri sebebiyledir. Bu durumda asıl yani akıl varken fer'î'e gidilmeyecektir. Halbuki felsefeciler, zındıklar ve onların muhipleri, husumetleri sebebiyle dine dair bir şey söylemez ve sem'îyyâtı hüccet kabul etmezler.⁵

Cüz'î olana gelince; ona göre bazı insanlar, dinin asılları var mıdır yok mudur, eğer yoksa nasıl olur da aslı olmayan bir dinin kendisi olur, varsa bu, insanların elinde dolaşan Fahreddin el-Hatîb [er-Râzî] (öl. 606/1210) gibi önde gelen bazı âlimlerin veya daha başkalarının kitapları mıdır, ayrıca dinin bizatihi kendisine yaslandığı birtakım asıllara ihtiyaç duyduğu ortada iken şeriat imamları, nasıl olur da usûl-i dinle meşgul olmayı kınarlar kabilinden sorular tevcih ederek saf akılları karıştırmaktadır. Kalplerde şüphenin kalmaması için o, dinin asıllarının İslam akide ahkâmı ve bunun müteallakı olduğunu, bunların Kur'an ve Sünnet yanında soruda kendisine işaret edilen zatın ve daha başka kimselerin kitaplarında, hatta müstakil olarak felsefe ile mezcedilmiş birtakım eserlerde açıklandığını ifade etmekte ve "Şeriat imamları, dinin kendisine müstenid olduğu asıllarla meşgul olmayı nasıl olur da zemmeder?" diye aynı soruyu bu defa o, soruyu soranlara yöneltmektedir. İlâveten şayet bu konuda akla [mutlak bir] yetki verilecek olsa "Mahzâ akıl hakikatini kühüne vakıf olamaz." diyerek akla eleştiri getirmektedir.⁶

Ardından usûl konularının usûl-i dîn ve usûl-i fıkıh olmak üzere iki kısım olduğunu, istikra yani tümevarım yöntemiyle Kur'an'ın başından sonuna kadar bunlarla karara bağlayacağını ifade eden müellif usûl-i dini; Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe ve kadere iman olarak akide ahkâmını ve onunla alakalı külli hususları, sıhhat ve fesat yönünden inceleyen ilim; usûl-i

5 Ebû'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd et-Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhisi'l-usûliyye*, nşr. Ebû Âsım Hasan b. Abbas b. Kutb (Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye li't-Tıbââti ve'n-Neşr, 1423), 1/206.

6 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/207-208.

fikhî ise şer‘î fer‘î ahkâmı ve mütealliki olan konuları, sem‘î ve nazarî delillerle olan münasebeti yönünden araştıran ilim diye tarif etmekte⁷ ve her ikisine de birer büyük kaide atfetmektedir. Ona gör usûl-i dinin büyük kaidesi kader, usûl-i fikhın büyük kaidesi ise umum ve husustur.

Onun *el-İşârât*’taki metodunun açıklanmasını konu edinen bu çalışma aslında, İslam’ın klasik çağında bilimsel yöntemin omurgasını teşkil eden araştırmanın konusu, önemi, amacı, hedef ve yöntemi gibi temel sorulara müteahhirûn dönemi-ne ait bir âlimin eserinde ne şekilde yer verdiğini göstermeyi amaçlamaktadır. İlgili örnekler bahsi geçen eserden temin edilerek nitel veri içerik analizi yöntemiyle ele alınacaktır. Literatürdeki çalışmalar, problemi ve alt problemleri daha belirgin hale getirmektedir.

1. Literatür, Problem ve Alt Problemler

Tûfî’nin *el-İşârât*’ına dair edebiyat tarandığında, tefsir alanında yapılan dört makale karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Tuğba Yıldırım’ın haber-i vâhidin Kur’an yorumuna etkisini ele aldığı çalışmasıdır. Yıldırım, Tûfî’nin haber-i vahide yaklaşımını ortaya koymak üzere bu araştırmayı yapmıştır.⁸ Çalışmanın *el-İşârât*’a atfı yapması dışında konumuzla herhangi bir alakası yoktur.

İkinci olarak “Kur’an’da İsâ Mesîh Hakkındaki Tartışmalara Spesifik Bir Yaklaşım: el-İşârâtü’l-ilâhiyye ile’l-mebâhisi’l-usûliyye Örneği” adlı çalışmadır. Makalede Kur’an’ın Hz. Meryem’i Yahûdî ve Hristiyanların iftiralarından tezkiye etmekte olduğu ve Hz. İsâ’nın Allah’ın resulü, kelimesi ve O’ndan bir ruh olduğu dile getirilmektedir. Tûfî, ilgili ayetler çerçevesinde bu problemi Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlar arasındaki ihtilafli konular olarak ele alıp değerlendirmiştir. Çalışmada *el-İşârât*’ın metoduna da değinilmiştir.⁹

Bir diğeri ise Yakup Çiçek gözetiminde yine tarafımızdan kaleme alınan “Kelâmî ve Fikhî İhtilaf Ekseninde Bir Tefsir: *el-İşârâtü’l-ilâhiyye ile’l-mebâhisi’l-usûliyye*” adlı çalışmadır. Bu çalışmada *el-İşârât*, Fâtihâ’dan Nâs’a kadar ke-

7 Tûfî, *el-İşârâtü’l-ilâhiyye*, 1/209.

8 Tuğba Yıldırım, “Haber-i Vâhid Yaklaşımının Kur’an Yorumuna Etkisi”, *Dergiabant* 11/1 (31 Mayıs 2023), 101-120.

9 Faysal Arpaguş, “Kur’an’da İsâ Mesîh Hakkındaki Tartışmalara Spesifik Bir Yaklaşım: el-İşârâtü’l-ilâhiyye ile’l-mebâhisi’l-usûliyye Örneği”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (29 Aralık 2019), 79-102.

lam ve fıkha dair tartışmaları, usûl bahisleri çerçevesinde ve ihtilaf ekseninde ele aldığı için **mürettep bir tefsir** olarak nitelendirilmiştir.¹⁰ Ancak Sümeyye Sevinç, “Tûfi'nin el-İşârâtü'l-ilâhiyye Adlı Eserinin Dirâyet Tefsiri Olarak Kabulü Meselesi” adlı makalesinde, hakkında yapılan çalışmalarda eser çoğunlukla tefsir olarak değerlendirilse de bizzat müellifin mukaddimedeki sebab-i telife dair beyanları göz önünde bulundurularak onun dirayet tefsiri olarak kabul edilmesine katılmamakta ve usûl kaidelerinin Kur'ân merkezli ortaya konulduğu **bir tür Kur'ân ilimleri çalışması** nitelendirmesini yapmaktadır.¹¹

Bu meseleyle alakalı tartışmaları bu noktada bir kenara bırakarak Temel İslam Bilimleri'nin daha başka alanlarında Tûfi'nin *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*'yi bağlamında yapılan diğer çalışmalara değinmek istiyoruz. İbrahim Bayram'ın “Teşeyyu' ile İtham Olunan Necmüddin et-Tûfi'nin Şi'a'nın İmamet Anlayışına Bakışı” adlı makalesi, esere çokça atıf yaptığı önemli çalışmalardandır. Bayram araştırmasında, müellifin özellikle vefatına yakın bir zamanda kaleme aldığı *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*'tan hareketle, Tûfi hakkındaki Şiîlik ithamlarının bütünüyle yabana atılamayacağını; fakat onun Şiîliğine dair ortaya konan kanıtların da birtakım şüphelerden hali olmadığını dile getirir. Buna sebep olarak Tûfi'nin, Şiîliğin temel argümanlarını bir Şiînin dilinden aktarabilecek kadar iyi yansıtmaması; fakat Ehl-i Sünnet'in delillerini kısaca geçmesi olarak gösterir. Bunu müellifin eserindeki yöntemiyle de ilişkilendiren Bayram, şayet Ehl-i Sünnet'in görüş ve delillerinin son derece güçlü olduğunu savunmasa, onu Şiîlikle itham edenlerin haklı olabileceğini de ihsas etmektedir. Ancak hiçbir Şiî tabakat kitabında Tûfi'nin isminden bahsedilmemesi, ele aldığı her bir mezhebin delilini tarafsız bir dille ele alması, Hanbelî mezhebine mensubiyeti ve teşeyyu'una dair kesin bir kanıt olmaması, ona göre bu konudaki ithamların en azından hüsn-i zan gereği ihtiyatla karşılanmasını gerektirmektedir.¹² Lejla Demiri bu durumu, Tûfi'nin değişik görüş ve inançları değerlendirirken kullandığı objektif dil ve sahip olduğu özelleştiri kabiliyeti ile açıklar. Onun, Müslümanlar arasındaki uyumsuzluklardan rahatsız olup problemlerin kaynağına inmesinin ve yeni değerlendirmeler yapmasının, o günkü konjonktür gereği, Sünnîliğe bağlılığının sorgulanmasına yol açmış olabileceği ihtimali üzerinde durur. Ancak *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*'ye atıfla dinin asılları demek

10 Yakup Çiçek - Faysal Arpağuş, “Kelâmî ve Fıkhi İhtilaf Ekseninde Bir Tefsir: el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhisi'l-usûliyye”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/2 (30 Ekim 2018), 217-249.

11 Sümeyye Sevinç, “Tûfi'nin el-İşârâtü'l-ilâhiyye Adlı Eserinin Dirâyet Tefsiri Olarak Kabulü Meselesi”, *Usul İslam Araştırmaları* 34/34 (31 Ekim 2020), 27-54.

12 İbrahim Bayram, “Teşeyyu' ile İtham Olunan Necmüddin et-Tûfi'nin Şi'a'nın İmamet Anlayışına Bakışı”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (30 Aralık 2017), 161-190.

olan iman esaslarını açıklarken bunların Kur'an ve Sünnet tarafından belirlenip akılla desteklenmesi gerektiği yönündeki görüşlerine bakılırsa, Selefliliğin içinde farklı bir çizgide seyrettiğine de hükmedilebileceğini dile getirir.¹³

el-İşârât'a atıfla ondan bahseden bir diğer isim ise Ferhat Koca'dır. Koca, Tûfi'nin fıkıh tanımı, fıkıhın maksadı, aslî ve fer'î olarak fikh delillerin sayısı gibi konulara temas ettikten sonra fıkıh usulünde umum ve hususun Kitap ve Sünnet'te çokça rastlanan genel ve kapsamlı bir konu olduğundan, müellifin kadere dair müstakil bir eser yazdığı gibi umum ve husus konusunda da bir eser yazmak istediğinden, ancak bundan vazgeçip konuyu *el-İşârât*'ta ele aldığından bahsetmektedir.¹⁴ Onun *el-İşârât*'a atıfla Tûfi'den bahsettiği bir diğer konu ise maslahat ve icmâ'in meşruiyeti hakkındaki tartışmadır.¹⁵

Rahmi Yaran da bu konu hakkında "Karâfi'den Şâtîbî'ye Makâsîd/Maslahat Söylemi" adlı makalesinde Tûfi'nin görüşlerini ayrıntılı olarak ele alıp değerlendirmiştir. Söz konusu makaleye göre Tûfi *el-İşârât*'ta maslahatı, *itibar edildiğine veya edilmediğine dair şer'î tespit bulunmayan münasip durum* olarak tarif etmiş ve makalede Tûfi'nin maslahat anlayışı, dinin kendi mensuplarına ve başkalarına zarar verecek herhangi bir şeyi vaz' etmediği, bu sebeple maslahatın dinde önemli bir delil olduğu şeklinde özetlenmiştir. Onun bu tarifinin, maslahatı asıl ele aldığı Nevevî'nin kırk hadisine yazdığı şerhtekinden farklı olduğu da dile getirilmiştir.¹⁶

Yine bu babda Özgür Kavak'ın çalışmasını da zikretmek gerekir. *Reşid Rıza'nın Fıkıh Düşüncesi Çerçevesindeki Görüşleri* başlıklı doktora tezinde Kavak, Hz. Peygamber'in içtihadı meselesinde Reşid Rıza'nın konuyu, Tufi'nin *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhisi'l-usûliyye*'sinden hareketle değerlendirdiğini ifade etmektedir.¹⁷

Literatürle alakalı çalışmalar göz önüne alındığında; Tûfi'nin teşeyyuu iddiası ve bunun *el-İşârât*'taki metoduyla alakası, *el-İşârât*'ın bir tefsir mi yoksa ulûmü'l-Kur'ân'a dair bir eser mi olduğu ve *el-İşârât*'ın metoduyla alakası, maslahat

13 Lejla Demiri, "Tûfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/325.

14 Ferhat Koca, "Tûfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/327.

15 Koca, "Tûfi", 41/327-330.

16 Rahmi Yaran, "Karâfi'den Şâtîbî'ye Makâsîd/Maslahat Söylemi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/45 (26 Mayıs 2014), 5-30.

17 Özgür Kavak, *Reşid Rıza'nın Fıkıh Düşüncesi Çerçevesindeki Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 233.

anlayışı ve *el-İşârât*'la irtibatı, usûl-i din ve usûl-i fikhın büyük kaidesi olarak kader ve umum-husus konularının eserin metoduyla alakası gibi konuların öne çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla çalışmanın bundan sonraki kısmında araştırmanın asıl problemi olan Tûfî'nin *el-İşârât*'taki metodunun ne olduğu sorusunun ve bununla irtibatlı olan alt konuların cevapları aranacaktır.

2. Örnekler ve *el-İşârât*'ın Yöntemi

2.1. *el-İşârât*'ta Tefsir ve Usûl Münasebeti

Tûfî her bir sûreye el-kavlü fî ... (... الْقَوْلُ فِي) ya da el-kavlü fî sureti ... (الْقَوْلُ) ... (فِي سُورَةٍ) diyerek başlar ve besmeleyi ayrıca zikretmez. Kur'an'ın her bir âyetine de yer vermez. Kitabın yazılış amacına uygun olarak sadece usûl konularını mı ele aldığı yoksa usûl konularını işlerken aynı zamanda Kur'an'ı tefsir edip etmediğinin yanıtını, örnekler üzerinden değerlendirmek daha isabetli olacaktır.

Mushaftaki tertipte ilk sırada yer alan Fâtiha sûresine el-kavlü fî Fâtiha diye başlayan Tûfî, ilk âyetteki *rab* kelimesinin, mâlik (sahip), seyyid (efendi), mürebbi (terbiye eden) ve muslih (ıslah eden, düzelten) manalarına ihtimali olduğunu, kîle (قِيلَ) ve yukalü (يُقَالُ) lafızları ile ifade etmektedir. “*O her şeyin rabbidir.*”¹⁸ وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ ve “*Her şeyin hâliki/yaratıcısıdır.*”¹⁹ هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ âyetleri mucibince hâlik/yaratıcı manasına da gelebileceğini; çünkü bir yerde *rab* kelimesinin başka bir yerde hâlik olarak tefsir edildiğini dile getirmektedir.²⁰

Ardından ‘*âlemîn*’ kelimesine geçen müellif bunu şöyle açıklar: ‘Âlemîn kelimesi, ‘âlem kelimesinin çoğulu olup Allah dışındaki her şeyi ifade eder. Bu mâna, yaratıcısına işaret etsin diye kelimeyi ‘*alâmet*’ (عَلَامَةٌ) kökünden türettiğimizde ortaya çıkmaktadır. Şayet *ilim* (عِلْمٌ) kökünden türetirsek o zaman melekler, cinler ve insanlar gibi ilim sahiplerine tahsis edilmiş olur.²¹

Âlemlerin sayısının ne kadar olduğu hakkında iki görüş zikredip bu sayıların kesretten kinaye olabileceğini belirten Tûfî, rabbi'l-‘âlemîn’deki (رَبُّ الْعَالَمِينَ)

18 *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali (Türkçe Anlamı)*, Sadrettin Gümüş vd., (İstanbul: İpek Yayınları, 1997), el-En'âm 6/164.

19 el-En'âm 6/105.

20 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/234.

21 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/234.

‘âlemîn kelimesinin rab kelimesine izafe edilmesinde bazı durumlara işaret olduğunu söyler. Bunlar *el-İşârât*’ta zikredildiği şekliyle şöyledir: Birincisi verdiği nimetle övgüyü hak etmesi sebebiyle Allah’ın nimetinin kemaline işaret vardır. Çünkü âlemler, nimetinden bir cüzdür. İkincisi, bunda kemalinin kudretine işaret vardır. Çünkü âlemleri meydana getirme, büyük bir yaratma işidir. Üçüncüsü ise âlemin yaratıcısı ve sâni-i kadîmi olduğuna işarettir. Âyetten asıl kastedilen de budur.²²

Müellifin bunları neden zikrettiği ise takip eden cümlelerde vuzuha kavuşur. “Usûl-i dinde bu, yaratıcının varlığı problemidir. Bu konuda delil getirme, eserden müessire şeklindedir.”²³

Tûfî’nin bu örnekte konuyu bağladığı yer, yaratıcının varlığı yani ulûhiyetin ispatıdır. Ulûhiyetin ispatı ise onun usûl-i dinin büyük kaidesi olarak nitelendirdiği *kader* konusuyla ilintilidir. Nitekim rabbu’l-‘âlemini izah ederken ikinci ve üçüncü maddedeki açıklamaları, bunu ortaya koymaktadır. Fakat öyle anlaşılıyor ki Tûfî kaderi, yazgı-kader anlamında değil, *Allah’ın kudreti* manasında kullanmaktadır. Bunun *el-İşârât*’ta pek çok örneği vardır ve benzer bir açıklama için et-Tûr 52/35-36. âyetlerin izahına bakılabilir.²⁴

Konuya bir başka örnek olarak Tekâsür sûresi gösterilebilir. O, el-kavlü fî sûreti’t-Tekâsür başlığından hemen sonra herhangi bir âyet metnine yer vermeksizin sûrenin, cahîmin (cehennem) ispatını ve insanların onu göreceğini ihtiva ettiğiyle söze başlar. İnsanların cehennemi görmesinin ise köprü gibi olan sırat üzerinde iken gerçekleşeceğini belirtir.²⁵ Öyle anlaşılıyor ki bu açıklamalar, “*Evet yemin olsun ki onu gözünüzle kesin olarak göreceksiniz.*”²⁶ *ثُمَّ لَتَرُونَهَا عَيْنَ الْبَاقِينَ* âyetinin tefsiridir.

Hemen ardından Tûfî insanların, dünyadaki ilim ve marifet gibi akli nimetler yanında hissi nimetlerden de sorguya çekileceğini; çünkü âyetin umum üzere gelmesi sebebiyle hepsinden sorgulanacaklarını dile getirdiği bir izaha daha yer vermektedir.²⁷ Bu izahın ise “*Sonra o gün, (dünyada size verilmiş olan) her ni-*

22 Tûfî, *el-İşârâtü 'l-ilâhiyye*, 1/234-235.

23 Tûfî, *el-İşârâtü 'l-ilâhiyye*, 1/235.

24 Tûfî, *el-İşârâtü 'l-ilâhiyye*, 3/287-288.

25 Tûfî, *el-İşârâtü 'l-ilâhiyye*, 3/420.

26 et-Tekâsür 102/7.

27 Tûfî, *el-İşârâtü 'l-ilâhiyye*, 3/420.

metten sorguya çekileceksiniz?"²⁸ mealindeki *ثُمَّ لَتَسْتَأْذِنَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ* âyetinin tefsiri olduğu anlaşılmaktadır.

Müellif âyeti izah ederken insanın ilmiyle amel edip etmediği, bilgi ve tecrübesiyle nasıl bir yol tuttuğu, Allah'a itaat ve onu birleme konusunda şükürünün nasıl olduğu sorularının kendisine tevcih edileceğini söyler ve şöyle devam eder: "Kıyamet günü şu dört şeyden hesaba çekilmedikçe kulun iki ayağı yerinden kıpırdamaz: Ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini ne uğruna çürüttüğünden, malını nereden kazanıp nereye harcadığından ve bildiğiyle amel edip etmediğinden."²⁹ hadisini zikreder ve sûreyi bitirir.³⁰

O, bu izahlarında, eserde takip edeceği yönteme dair herhangi bir şey söylemiş değildir. Ne usûl-i dinin ne de usûl-i fikhın büyük kâidesi dediği herhangi bir şeye temas etmektedir. Ancak bunların sûredeki bazı âyetlerin tefsiri olduğu ortadadır. Üstelik bu yapılırken, bir tefsir yöntemi olarak Kur'an'ın Sünnet'le/hadisle tefsirine müracaat edilmiştir. Tûfî'nin böyle bir tercihte bulunmasının sebebi, daha önce benzer durumları izah edip ilgili kaideye işaret ettiği için aynı şeyleri tekrar etmek istememesidir. Çünkü *el-İşârât*'ta bunun örneklerini bulmak mümkündür.³¹ Yoksa cehennem görülmesi ve nimetlerden sorguya çekilmek, ahiret ahvalindedir.

Yukarıda dile getirilenler Kelâm ilmiyle alakalı olduğundan birkaç örnek de Fıkıh'tan vermek yerinde olacaktır. Bilindiği üzere başka bir delile ihtiyaç duymadan kendisiyle neyin kastedildiği anlaşılan, manaya delaleti açık olan lafza *zahir lafiz* (الظَّاهِر) denir. Tûfî "Ana, baba ve yakınların bıraktıkları maldan (az olsun çok olsun) erkeklere bir pay vardır..."³² âyetini izah ederken buradaki *nasib* (النَّصِيب) kelimesinin zahir olduğunu, dolayısıyla bununla kastedilenin mirastan kalan *hisse* manasına geldiğini belirtir. Âyet, miras hakkında umum ifade etmektedir. Ancak köle, hacb (mirasçıya yakın olanın uzaktakini engellemesi) ve ölenin vasiyette bu-

28 et-Tekâsür 102/8.

29 Hâris el-Muhâsibi, *et-Tevehhüm fî vasfî ahvâli'l-âhireti* (Halep: Mektebetü't-Türâs el-İslâmî, t.y.), 28 (No. 21).

30 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 3/420.

31 Ayrıntılı bilgi için bk. Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/231, 24.

32 en-Nisâ 4/7.

lunması gibi durumlar, âyetin genel hükmünden tahsis edilmiştir. O, bu manaları ifade etmek için âyetin âmm-ı mahsus olduğunu ifade etmektedir.³³

Ölen, varisine herhangi bir şey bırakmayıp malı kadar borç bıraksa bu durumda âyet, umum ifade etmez, tahsis etmeye de gerek yoktur denilse bunun kabul edilmeyeceğini söyleyen Tûfî, ölen borcundan tebrie edilirse hükmün yine umuma şamil olduğunu ifade eder. Borç başkasının hakkıyla alakalı olabilir; fakat bu onu, umum hükmü dışına çıkaracak bir şey değildir.³⁴

“*Miras bölüşülürken (varis olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar hazır bulunurlarsa, onları da bundan rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin.*”³⁵ *meâlindeki âyette yer alan ferzükühüm (فَرَضُوا لَهُمْ)* lafzı için o, her ne kadar emir vücûb ifade etse de onlara mirastan verilmesinin sadaka ve teberru‘ kabilinden olduğunu yani âyetin nedbe ihtimali bulunduğunu dile getirmektedir.³⁶ Görüldüğü üzere bu örneklerde Tûfî, ilgili usûl kaidelerini bizzat zikrederek belirtmiştir.

2.2. Teşeyyuu Meselesi ve Tûfî'nin Yöntemiyle Münasebeti

Bu konuya el-Kasas 28/56 bağlamında açıklık getirmek istiyoruz. Hz. Peygamber'in (a.s.) amcası Ebû Tâlib'in iman edip etmediği, Ehl-i Sünnet ile Şia arasındaki önemli problemlerden bir tanesidir. Ebû Tâlip, yeğeni Hz. Peygamber'i himaye etmiş ve onu kendisinden isteyen Mekkeli müşriklere teslim etmemiştir. Aynı Ebû Talip, rivayete göre, “Kureyşliler beni ayıplamasa sana göz aydınlığı olacak sözü söyledim!”³⁷ demek suretiyle Hz. Peygamber'in imana davetine de olumlu yanıt vermemiştir. Çalışmamız açısından meselenin gündeme getirilmesi, el-Kasas 28/56. âyetin sebab-i nüzulü hakkındaki rivayetler yanında Tûfî'ye göre âyetin bağlamı ve onun teşeyyuu hakkındaki söylentilere dair bir kanaat oluşturabilmek içindir.

Müfessirlerden Mücahid (öl. 103/721), Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767), Taberî (öl. 310/923) ve Zeccâc (öl. 311/923) gibi önemli kimselerin tefsirlerinde

33 Tûfî, *el-İşârâtü 'l-ilâhiyye*, 2/7.

34 Tûfî, *el-İşârâtü 'l-ilâhiyye*, 2/8.

35 en-Nisâ 4/8.

36 Tûfî, *el-İşârâtü 'l-ilâhiyye*, 2/8.

37 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421), 15/374 (No. 9610).

âyetin Ebû Talip hakkında nazil olduğuna dair rivayetler yer almaktadır.³⁸ Mu-
haddislerden Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim'in
(öl. 261/875) kitaplarında da aynı şey ifade edilmektedir.³⁹ Söz konusu âyetin se-
beb-i nüzulüne dair rivayetlerden bir tanesi şu şekildedir: Ebû Talip vefat etmek
üzere iken Rasûlullah (s.a.v.) onun yanına girdi. O esnada Ebû Cehil ve Abdullah
İbn Ebî Umeyye de orada bulunuyordu. Hz. Peygamber ona dedi ki: "Ey amca!
'Allah'tan başka ilah yoktur' sözünü söyle ki Allah'ın katında bu kelimeyi senin
lehine delil getireyim." Bunun üzerine Ebû Cehil ve İbn Ebî Umeyye: "Ey Ebû
Tâlip! Abdulmuttalib'in dininden yüz mü çeviriyorsun?" dediler ve bunu tekrar
tekrar söylediler. Bunun üzerine "*Akraba dahi olsalar, cehennemlik oldukları on-
lara açıkça belli olduktan sonra müşrikler için af dilemek ne peygambere ne de
müminlere uygun düşmez.*"⁴⁰ ve "*Şüphesiz sen sevdiğini doğru yola iletemezsin.*"⁴¹
meâlindeki âyetler nâzil oldu."⁴²

*Tûfî, âyetin sebab-i nüzulü hakkında cumhur-u ulemânın görüşlerini üç mad-
dede toplar. Buna göre;*

*1. Hz. Peygamber (s.a.v.) amcasının Müslüman olmasını çok istemiş; fakat
Ebû Talip bunu reddetmiştir. Âyet bunun üzerine nazil olmuştur.*

*2. Sahih hadislerde ifade edilenlere bakılırsa, Ebû Talip iman etmemiş olsa
bile Hz. Peygamber'i (s.a.v.) himaye ettiği için bu durum onun azabının hafifletilmesine sebeptir.*

38 Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû'l-Haccâc Mucâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîru Mucâhid* (Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadîse, 1410), 530; Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423), 3/350; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an* (b.y.: Dâru Hecc, 1422), 18/283; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbüh* (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1408), 4/149.

39 Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr. (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Cenâiz", 80 (No. 1360); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih* (Kâhire-Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye-Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), "İmân", 42.

40 et-Tevbe 9/113.

41 el-Kasas, 28/55.

42 Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, "Menâkıb", 40 (No. 3884).

3. *Ebû Talip vefat ettiğinde Hz. Peygamber'e (s.a.v.): "Senin dalalette olan yaşlı amcan öldü." denilmiş, Hz. Peygamber de sessiz kalarak onun bu durumunu onaylamıştır.*⁴³

Tûfî, Ebû Talib'in imanına ve Ehl-i Sünnet'in iddialarına Şia'nın şöyle cevap verdiği belirtmektedir:

1. *"Ona îmân edip onu destekleyen ve ona yardım edenler..."*⁴⁴ âyetinin delâletiyle bu konuda Ebû Tâlip'ten daha ileri herhangi bir kimse yoktur.

2. *Hz. Peygamber (s.a.v.), Ebû Talip'le karısı Fâtıma bint. Esed arasındaki nikâhı onaylamıştır. Şayet iman etmemiş olsaydı bunu onaylamazdı.*⁴⁵

3. *Hadis-i şerifte: "Ben ve yetimi üstlenen kimse cennette şu ikisi gibiyiz."*⁴⁶ buyurmak sûretiyle yetimi üstlenenin cennette olduğu ve Ebû Talib'in de Hz. Peygamber'i yetimken üstlendiği bir vak'adır.

4. *"Kişi sevdiğiyle beraberdir."*⁴⁷ hadisinin delâletiyle Ebû Tâlib'in Hz. Peygamber'i sevdiği ve Hz. Peygamber'in de onu sevdiği, öyle ki Ebû Tâlib'in Hz. Peygamber'i kendi çocuklarına tercih ettiği ortadadır.⁴⁸

Tûfî bu konuda Şi'a'nın pek çok delil getirdiğini söyledikten sonra;

*"Şi'a hakkında yazılmış bazı müstakil kitaplarda Ebû Tâlib'in Müslüman olduğuna dair bir şeyler gördüm. Tamamı olmasa da onların bir kısmını zikrettiğimi bil! Sonra çoğunluk, Mu'tezilenin aksine: "Sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin." ayetiyle hidâyet ve buna mukabil dalâletin, Allah'ın kudretiyle olduğu konusunda delil getirmiştir."*⁴⁹ demektedir.

Tûfî, tüm bunları âyet hakkında sahih hadis varid olduğu için dile getirdiğini belirtmektedir; ancak âyet hakkındaki asıl değerlendirmesi, bundan farklı olup nassın dış bağlamı olan sebab-i nüzulle değil, iç bağlamıyla alakalıdır. Ona göre

43 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 3/100-101.

44 el-A'raf 7/157.

45 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 3/102.

46 Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih.*, "Edeb", 24 (No. 6005).

47 Buhârî, "Edeb", 96 (No. 6168).

48 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 3/103.

49 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 3/105.

öncesine itibarla, âyetin siyakı Ehl-i Kitap'la alakalıdır. Bunlar iki kısımdır. İlki . . . *وَلَوْلَا أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ . . .* “Onlara bir musibet dokunmasaydı . . .”⁵⁰ kısmından başlayarak . . . *وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ . . .* “Belki de düşünürler diye onlara sözü uladık da uladık.”⁵¹ ifadesine kadar olan kısımdır. Ona göre burada Ehl-i Kitap'tan Kur'ân'ı inkâr edip ona karşı inatçı davranan sapmış kimseler kastedilmektedir.⁵² İkincisinde ise Ehl-i Kitap'ın Kur'ân'a îmân ederek mümin olanları kastedilmektedir. “Daha önce kendilerine kitap verilenlerden ona îmân edenler vardır.”⁵³ kısmından başlayıp “Biz cahillik edenleri istemeyiz.”⁵⁴ ifadesine kadar olan kısım da bunlar hakkındadır. “Sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin. Fakat Allah dilediğini hidâyete erdirir.” ibâresi, bu ikisini bir neticeye bağlayan sonuç cümlesidir. Yani *إِنَّكَ لَا تَهْدِي* kısmı, Ehl-i Kitap'tan iman etmeyen birinci kısma, . . . *وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي* kısmı da ikinci kısma yani Ehl-i Kitap'tan iman edenlere tekabül etmektedir.⁵⁵ O halde Tûfî, nass olarak ne Kur'ân'ı ne de sebab-i nüzul rivayetlerini ihmal etmiştir. Kendi görüşü ise bu sebab-i nüzul rivayetlerine rağmen Kur'ân'ın kendi iç bütünlüğünden yanadır.

Burada dile getirilenler yanında Tûfî'nin Şi'a ile Ehl-i Sünnet arasındaki ihtilafli meseleleri ele aldığı tartışmaları derli toplu bir arada görebilmek için Bayram'ın daha önce bahsi geçen makalesine ve *el-İşârât*'ta eserin orijinalinden kâfi düzeyde fikir sahibi olabilmek için el-Bakara 2/246-251, el-Mâide 5/55, Tâ-hâ 20/29-30, el-Kasas 28/34-35 ve 56'ncı âyetlerin tefsirine bakılabilir. Şiileştiğinin asıl delili, bunların dışında Hz. Ebûbekir, kızı Hz. Âişe, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi İslam büyüklerini zemmeden şiir yazdığı iddiası ise -ki bize göre bu son derece manipülatiftir-⁵⁶ bu konuda ayrıntılı bilgi için doktora tezimize müracaat edilebilir.⁵⁷

2.3. İctihâd'a Yaklaşımı ve Delilleri Zikretme Yöntemi

Tûfî *el-İşârât*'ta, en-Nisâ 4/105, el-Enfâl 8/67, el-Enbiyâ 21/78-79 ve en-Necm 53/3-4. âyetler vesilesiyle içtihadı değinir; fakat içtihadın kelime ve kavram

50 el-Kasas 28/47.

51 el-Kasas 28/51.

52 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 3/99.

53 el-Kasas 28/54.

54 el-Kasas 28/55.

55 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 3/99-100.

56 Faysal Arpağuş, *Necmeddîn et-Tûfî'nin el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhisi'l-usûliyye'si (İnceleme ve Değerlendirme)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2018), 16.

57 Arpağuş, *Necmeddîn et-Tûfî'nin el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhisi'l-usûliyye'si*, 15-18.

anlamı hakkında herhangi bir açıklama yapmaz. Söz konusu âyetlerde, içtihadın şer'î bir delil olup olmadığı, Hz. Peygamber'in içtihat yetkisi ve içtihadta isabet ve hata konularını ele almıştır.

O, "*İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği gibi hükmedesin diye Kitap'ı sana hak olarak indirdik.*"⁵⁸ âyetinin iki manaya ihtimali olduğunu belirtir. Bunlardan ilkinde göre mana "*Kitap'ta sana açıkladığıyla, beyan ettiğiyle*" demektir ki bundan içtihadın cevazına bir sonuç çıkmadığı gibi Hz. Peygamber'in bizzat Kitap'ta açıklananla hüküm vermesi gerektiği anlaşılır. Ancak ikincisine göre "*Kitap'ın hüküm ve delilleri konusunda senin nazarın ve içtihadınla*" demeye ihtimali vardır ki işte burada hakkında nas olmayan yeni meseleler için, Hz. Peygamber'e ve içtihat etmeye yetkin kimseye içtihat yetkisi verildiği anlaşılmaktadır. Ancak usûl-i fıkıhta bu konu tartışmalıdır⁵⁹ ve;

1. Hz. Peygamber'in içtihadının caiz olup olmadığı,

1.1. Caizse Hz. Peygamber'in içtihadında hata edip etmediği,

2. Tefvîz yoluyla bu vazifenin içtihadta yetkin kimseye devri,

2.1. Müçtehidin hükme isabeti veya hata etmesi halinde durumunun ne olacağı problem ve alt problemleri kapsar.

Hz. Peygamber'in içtihadının caiz olmadığını söyleyenler yukarıdaki âyet yanında "*O hevâsına da uyararak konuşmuyor. Söylediği şey, kendisine bildirilen vahiyden başka bir şey değildir.*"⁶⁰ âyetlerini delil getirmiş ve bunu şöyle gerekçelendirmişlerdir: "*Bana Kitap ve Kitap'la birlikte bir misli verildi.*"⁶¹ "*Ben de şaka yapıyorum; ancak hakkın dışında bir şey söylemem.*"⁶² ve "*Yaz! Nefsim kudret elinde olana yemin olsun ki -dilini işaret ederek- bundan gerçek dışında bir*

---

58 en-Nisâ 4/105.

59 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 2/44-45.

60 en-Necm 53/3-4.

61 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/410 (No. 17173).

62 Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsaf*, thk. Târik b. İvazullah - Abdülmuhsin b. İbrahim (Kâhire: Dâru'l-Haremeyn, t.y.), 1/298 (No. 995).

söz çıkmaz!”⁶³ hadisleri, Hz. Peygamber'in ağzından çıkan şeyin vahiy olduğunu göstermektedir.⁶⁴

Onlar meseleyi burada kapattıkları için Tûfî, konu hakkında onlara dair başka herhangi bir görüşe yer vermez. Fakat Hz. Peygamber'in içtihat etmesini caiz görenler, konunun bir alt başlığı sayılabilecek bir meseleyi daha, Hz. Peygamber'in içtihadında hata edip etmediğini de tartışmışlardır. Usûlcüler bu konuda ikiye ayrılmıştır. İlk görüşe göre Hz. Peygamber masum olduğu için içtihadında hata vaki olmamıştır. İkinci görüşe göre olmuştur. Nitekim “Allah seni affetti. Ancak... onlara neden izin verdin?”⁶⁵ âyeti ve benzer âyetler, Hz. Peygamber'in içtihadının onaylanmadığına delildir.⁶⁶

Tûfî, “Hiçbir peygambere esirlerinin olması yakışmaz.”⁶⁷ âyetinin, peygamberlerden sağâir kabilinden hataların sadır olabileceği yanında içtihatlarında da hatanın vaki olabileceğine delil getirildiğini belirtir. Ancak hata ederlerse uyarıldıklarını ve bunun izahının en-Nisâ sûresinde geçtiğini söyler.⁶⁸ Tekrar aynı yere dönülecek olursa -ilave bir açıklama olarak- o, şunları dile getirir: Konu tefviz meselesiyle alakalıdır. Yani ümmet hakkındaki hükmü Allah (c.c.), Hz. Peygamber'e bırakmıştır. Vereceği hüküm hak olacağı için “Aralarında içtihadınla hükmet!” denilmek istenmiştir.⁶⁹

Tûfî'nin içtihatı isabet ve hata konusunu ele aldığı bir başka yer ise “Davud ve Süleyman da toplumun koyunlarının yayıldığı bir ekin hakkında hüküm veriyorlardı. Biz onların hükmünü görüp bilmekteydik.”⁷⁰ âyetidir. Rivayete göre, bir sürü geceleyin bir adamın tarlasına girip ekinleri tahrip etmiş, tarla sahibi zararının tazmini için Dâvûd'a (a.s.) başvurmuş, o da koyunların tahrip ettiği miktarın kıymetçe sürünün tamamına tekabül ettiği için aslen ve re'sen sürünün tazminat olarak ekin sahibine verilmesine hükmetmiştir. Süleyman (a.s.) bu hükmü, muadil bir tazmin olarak görmemiş ve koyunların, tarla eski haline gelinceye

63 Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Muşannef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. (Riyâd: Mektebetü'r-Rûşd, 1409), 5/313 (No. 26468).

64 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 3/291.

65 et-Tevbe 9/43; Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 2/45.

66 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 2/279.

67 Enfâl 8/67.

68 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 2/270.

69 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 2/46.

70 el-Enbiyâ 21/78-79.

kadar, yün ve süt gibi *fer'î* olan şeylerden yararlanmak üzere tarla sahibine verilmesine; çünkü ekinin de tarlanın *fer'î* olduğuna hükmetmiştir. Neticede tarla eski haline döndüğünde sürü sahibine iade edilecek ve taraflar en az zararla bu işten kurtulacaktır. Tûfî tam bu noktada “*Süleyman'a bu meselenin hükmünü anlamayı ihsan ettik.*”⁷¹ âyetine yer verir ve “Bu ayetle, hükme ister isabet etsin ister etmesin her müçtehidin içtihadında isabet ettiğini söyleyenler delil getirmiştir.” demektedir. Ancak o, karşı çıkanların şu şekilde buna şerh düştiklerini kaydeder: Evet bir kısmında hepsi övülmüş olsa da diğer kısmında fehmettirmek, kavratmak Süleyman'a (a.s.) tahsis edilmiştir. Şayet Davud içtihadında isabet etmiş olsa bu durumda Süleyman'a mananın fehmettirilmesinin hiçbir anlamı olmayacaktır. Âyetin bir kısmında, onlara hükümdarlık ve ilim verdik denilmesinin anlamı, Davud âlim bile olsa bu olayda Süleyman'ın hükümde isabet etmiş olması esastır. Çünkü ilim ve hükümde isabet, aynı şey değildir.⁷²

Tûfî, bahsi geçen yerde, her müçtehidin içtihadında isabet ettiği iddiasının bazı kimseler tarafından, mesela helal ve haram gibi, haddizatında birbirine tamamen zıt ihtilafların birbirine mutabık addedilmesinin imkânsız olduğunu söyleyerek o görüşte olanları tenkit ettiklerini dile getirir. Tenkit edenlere göre “Her müçtehit içtihadında isabet etmiştir.” sözünün anlamı hem isabet edenin hem de hata edenin ecrini alacağı, sorumluluğun uhdelерinden çıkacağı ve hata edenin günahkâr olmayacağı anlamına gelmesidir. Çünkü Hz. Peygamber, buna teşvik etmiştir.⁷³

2.4. Kader: Usûl-i Dînin Büyük Kaidesi

Müellif, usûl-i dinin büyük kaidesinin *kader* olduğunu söylemekte⁷⁴ ve onun tarifini şöyle vermektedir: Cumhur-u ulemaya göre kader, kadîm kudretle kulların fiillerini yaratma ve fiili kesb eden azalarla (hâdis kudretle) onu icra etmektir.⁷⁵

Dikkat edilecek olursa bu tanımında bir tarafta ilâhî iradeye diğer tarafta da kulun iradesine vurgu yapılmaktadır. Lakin itikadi mezheplerin konuya yaklaşımı birbirinden farklıdır. *el-İşârât*'ta bunu özetler nitelikteki şu satırlar, buna örnek

71 el-Enbiyâ 21/79.

72 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 3/30-31.

73 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 3/31

74 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/214.

75 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/215.

gösterilebilir. فَازَلَهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا âyetinin ifade ettiği manaya göre, o ikisinin cennetten çıkarılmaları Cebriye'ye göre Allah tarafından. Mu'tezile, failin Âdem ve Havva olduğunu, Kesbiyye ise Âdem ve Havva'nın fiili kesbettiğini, Allah'ın da yarattığını söylemiştir. Bu, kader meselelerindedir ve "izlâl" yani kaydırma, ves-vese vermek suretiyle şeytana izafe edilmiştir.⁷⁶

O halde şu soruyu sormak elzem hale gelmektedir. Tûfî'ye göre kulların fiillerinin yaratılmasında etkin irade kimin iradesidir? Çünkü Kur'an'da fiil bazen failine, bazen şeytana, bazen nefse, bazen de Allah'a nispet edilerek kullanılmaktadır. Bu durumda etkin irade, kulun iradesi mi yoksa Allah'ın iradesi midir? O, وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ âyetindeki kakhâr kelimesinden hareketle Allah'ın kulları üstünde dilediği gibi tasarruf etmeye yetkili olduğunu belirtmekte ve bunu, bir kimseyi herhangi bir şeyi yapmaya sevk edecekse onun sebeplerini (devâ'îsini) ve bir şeyden de alıkoyacaksa onun engelleyicilerini (savârifini) onda yaratmakla kulu o eyleme yönlendirdiği şeklinde açıklamaktadır.⁷⁷ Yani etkin irade Allah'ın iradesidir ve buradaki iki odak kavram, devâ'î ve savârifdir.⁷⁸ Bu iki kavramı müellifin nasıl anlamlandırdığına yakından bakacak olursak "Eğer (vaadimize) inananlardan olması için kalbini iyice pekiştirmemiş olsaydık az kalsın işi açığa çıkaracaktı."⁷⁹ meâlindeki âyette o, Musa'nın (a.s.) durumunun gizli kalması için annesinin kalbinin teyit edildiğini, bunun da gerçeği gizlemenin sebepleri demek olan devâ'î ve açığa çıkaracak unsurların engelleyicileri demek olan savârifî annesine ilham etmekle Allah'ın yarattığını söylemektedir.⁸⁰ Öyle anlaşılıyor ki Tûfî bu iki kavramı, insanı harekete geçiren ya da hareket etmekten alıkoyan iç saikler şeklinde anlamlandırmaktadır. Nitekim Fahreddîn er-Râzî'nin bu iki kavram hakkındaki yaklaşımı da bu şekildedir.⁸¹

Devâ'î ve savârifle alakalı olarak "Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar, yatacakları yere geleceklerdi."⁸² âyetinde ise;

76 Tûfî, el-İşârâtü'l-ilâhiyye, 1/265.

77 Tûfî, el-İşârâtü'l-ilâhiyye, 2/342-343.

78 Devâ'î (الدَّوْعَى), davet eden, çağırın anlamındaki dâ'î'nin, savârif (الصَّوَارِفُ) ise harcayan uzaklaştıran, ayıran, başka bir şeye çeken anlamındaki sârifin kırık çoğuludur.

79 el-Kasas 28/10.

80 Tûfî, el-İşârâtü'l-ilâhiyye, 3/89.

81 Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 1/216.

82 Âl-i İmrân 3/154.

“Bu ifadenin anlamı şudur: Tüm bu olanlar, Allah’ın her şeye nüfuz eden kudreti, ona hükmetmesi ve üstün gelmesi ile olmuştur. Bunun dayanağı ve sebebi, Cenâb-ı Hakk’ın, savaşmaları için nefislerine koyduğu motive edici devâ’î ve evlelerinde kalma konusunda onları bundan alıkoyan savârif istekleridir. Bununla insan nefsinde zafer için ortaya çıkan lezzet, ganimet elde etme veya başka bir şeye olan hırs, onları aldatır. Çıktıkları andan itibaren sebepler, yani kalplerinde onları buna iten saikler zayıflar ve hesap aksine döner. Bedir’de kâfirlerin başına gelen olumsuzluklar da böyle olmuştur.”⁸³ demektedir:

Kalplerde devâ’î ve savâriği yaratanın Allah olduğu, her ne kadar bazı âyetlerde nefse ve şeytana⁸⁴ vurgu yapılsa da kullarını herhangi bir şeye sevk edeceği zaman onun sebeplerini Allah’ın tezyin ettiği, hidayet ve dalaletin kaderin hükmü olduğu, dolayısıyla asıl etkin iradenin Allah’ın kudreti olduğu⁸⁵ el-İşârât’ta her vesileyle dile getirilmiştir.

Bu öncüllerden sonra kader konusunun el-İşârât’ın yöntemiyle alakasının nasıl olduğu sorusuna şu şekilde cevap verilebilir: Nasıl ki Tûfî, umum ve hususu, usûl-i fıkıhta merkezi bir konuma yerleştiriyorsa kader konusunu da usûl-i dinde merkezi bir konuma yerleştirmektedir. “Şeytan ise Yûsuf’u hatırlatmayı ona unutturdu.”⁸⁶ âyetinde, şeytan ve onun vesvesesinin Allah’ın kaderinden, sebeplerinin ise takdirinden olduğunu belirten müellif, “Bu bakımdan her şey ve her iş nihayetinde Allah’a döner.” demektedir.⁸⁷ “Allah hiç kimseye gücünün üstünde bir yük yüklemes.”⁸⁸ âyetinde de teklif-i mâ lâ yutâk konusunu açıklayan Tûfî, bu konudaki ihtilafın kaynağının fiilin mümkün olup olmamasıyla alakalı olduğunu dile getirmektedir. Bu bakımdan Mu‘tezile, mükellef için fiilin mümkün olmasını şart koşturmuştur. Çoğunluğa göre ise teklifle kastedilen, fiilin mükafat ya da cezaya, mutluluk veya şekavete emaresinin olmasıdır. Gerçekleşip gerçekleşmediği tartışmalıdır; ancak Cebriye ve Kesbiye’ye (Ehl-i Sünnet’e) göre teklif-i mâ lâ yutâk vaki olmuştur. Çünkü insan, Allah’ın yarattığını kesbetmekle mükelleftir. Kâfirin

83 Tûfî, el-İşârâtü’l-ilâhiyye, 1/420.

84 Tûfî, el-İşârâtü’l-ilâhiyye, 1/421.

85 Tûfî, el-İşârâtü’l-ilâhiyye, 1/380.

86 Yûsuf 12/42.

87 Tûfî, el-İşârâtü’l-ilâhiyye, 2/332.

88 el-Bakara 2/286.

*kafir olarak ölmesi böyledir. Gerçek şu ki bunu başkası değil, Allah bizatihi kendisi takdir etmiştir ve takdir ettiğini de bilmektedir.*⁸⁹

Öyle anlaşılıyor ki kulların fiillerine, ilim ve hayata taalluk eden ne varsa Tûfî bunların tamamını kader yani “Allah’ın kudreti” üst başlığının altında toplamakta ve kadere merkezi bir önem atfetmektedir. Kulların fiilleri meselesinin el-İşârât’ta önemli bir yekûn tuttuğu⁹⁰ ve bunun da kaderle ilişkilendirildiği göz önüne alınırsa mesele, daha iyi anlaşılacaktır.

3. Tartışma

Temelde el-İşârât’ın yönteminin ele alındığı bu makaleyle alakalı alan yazın tarandığında dört problem karşımıza çıkmaktadır:

1. Literatürle alakalı en önemli tartışma, el-İşârât’ın bir tefsir mi yoksa ulûmü'l-Kur’an’a dair bir eser mi olduğudur.

2. Tûfî’nin teşeyyu edip etmediği bir başka problemdir ve el-İşârât’ta Şî’â’nın delillerini ayrıntılı olarak zikretmesi kimilerince onun teşeyyu’una delil addedilmiştir ve bunun el-İşârât’ın yöntemiyle alakası vardır.

3. Dinin kendi mensuplarına ya da başkalarına zarar verecek herhangi bir şeyi vaz’ etmediğinden hareketle Tûfî’nin nassı ihmal edip maslahata fazlaca önem atfettiği diğer bir tartışma konusudur ve bunun da el-İşârât’ın yöntemiyle alakası vardır.

4. Şayet el-İşârât’ın yönteminden bahsediliyorsa diğer tartışmalar bir yana Tûfî’nin eserinde usûl-i din için kadere ve usûl-i fıkıh için umum-hususa **büyük kaide nitelemesi yapması** ne kadar yerindedir?

İkinden başlayacak olursak el-İşârât’ın bir tefsir mi yoksa ulûmü'l-Kur’an’a dair bir eser mi olduğu, **tefsir** ve **ulûmü'l-Kur’an** kavramlarının izahıyla mümkündür. Tefsir için; *Kur’ân’ın hallerini, Allah’ın zannî olarak bilinen muradına delalet etmesi itibariyle beşer gücü nispetinde araştıran ilim*⁹¹ tanımı yapılmakta

89 Tûfî, el-İşârâtü'l-ilâhiyye, 1/372-373.

90 Ayrıntılı bilgi için bk. Tûfî, el-İşârâtü'l-ilâhiyye, 3/439-440.

91 Enes Büyük, *Tefsir İlminin Mahiyeti Sorunu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 201.

ve tanımda yer alan “Allah’ın muradına delalet” ifadesi önemli addedilmektedir. Kur’an ilimleri manasındaki ulûmü’l-Kur’an tabirine erken dönemde rastlanmadığı gibi Kur’an’ı anlamaya katkı sağlayan ilimler şeklinde sınırları belli olmayan bir tanım yapılmaktadır.⁹² Bu tanıma göre Fıkıh, Kelâm gibi ilimler de ulûmü’l-Kur’ân olmaktadır. Oysa bu ilimlerin her biri müstakil birer ilimdir ve her birinin kendine göre bir konusu, amacı ve yöntemi vardır. Tûfî, İslâm’ın ortaya çıkışından kendi zamanına kadar Müslümanların üzerinde ilerledikleri itikat ve amel gibi iki asla dikkat çekmekte ve *el-İşârâtü’l-ilâhiyye*’deki ilâhî işaretlerle kastedilen anlamın, Kur’ân’dan hareketle kendisine kulluk edilen mabudun neyi işaret ve ima ettiğinin ortaya konulmasını saptamaya yönelik olduğunu dile getirmektedir.⁹³ Son tahlilde biz bu amelîyenin tefsir olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim çalışmada bunun örnekleri verilmiştir. Bu manada eserin adıyla içeriğinin uyum içerisinde olduğu söylenebilir.

Tûfî’nin teşeyyuu konusuna gelince; onun, Şia’nın delillerini bir Şîi gibi dile getirdiğinden hareketle *el-İşârât*’ın nâşiri Ebû ‘Âsım, eserin dirase kısmında *eş-Şî’a ve t-teşeyyu* başlığı altında onun teşeyyuuna dair kuvvetli şüphe olduğunu; fakat bunun da açık olmadığını ifade etmektedir.⁹⁴ Bayram’a göre ise kendisini gizleyecek bir dilin arkasına sığınarak Şiileştiğini saklayacak bir üslup geliştirme ihtimali akla geliyorsa da elde yeterli kanıt yokken böyle bir şeye hükmedilmesi, hüsni-zan gereği münasip düşmeyeceği gibi Hanbelî kimliği konusundaki ortak kanaat, teşeyyü’ ithamını zayıflatmaktadır.⁹⁵ Tüm bunlara sebep, Tûfî’nin *el-İşârât*’ta 25 yerde Şî’a’nın iddialarına yer vermesi mi yoksa İbn Receb (öl. 795/1393) gibi bazı tabakat yazarlarının onun Şiileştiğine dair ithamları mıdır?

Bu sorunun ilk kısmına şu örnek üzerinden cevap verilebilir: Tûfî, “Allah, kullarından dilediğine buyruğunu bildirmek için... ‘İnsanları uyarın ki benden başka tanrı yoktur. Benden sakınıp korkun!’ diye gönderir.”⁹⁶ âyetinde, tevhîd ve nübüvvetin ispatı olduğunu söyler. O, hâlbuki Berâhime’nin; şayet peygamberler aklın uygun gördüğü şeyle gelirlerse onlara ihtiyaç olmadığını, çünkü aklın iyi ve güzel gördüğü şeylere kendiliğinden yöneleceğini, yok aklın hilafına bir şeyle

92 Abdulhamit Birşık, “Ulûmü’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 132.

93 Tûfî, *el-İşârâtü’l-ilâhiyye*, 1/203-205.

94 Tûfî, *el-İşârâtü’l-ilâhiyye*, 1/88-92.

95 Bayram, “Teşeyyu’ İle İtham Olunan Necmüddin et-Tûfî’nin Şîa’nın İmamet Anlayışına Bakışı”, 186.

96 en-Nahl 16/2.

gelirlerse o zaman da dönüp onlara bakılmayacağını gerekçe göstererek nübüv-
vetin gereksiz olduğunu ortaya koymaya çalıştıklarını dile getirmektedir.⁹⁷ Tûfî bu
örnekte Berâhime'nin delilini, tıpkı Şi'a'nın iddialarını verdiği gibi mantıkî bir
çerçeve de sunmuştur. Nasıl ki bu durum onu Berâhime'den yapmıyorsa Şi'a'nın
delillerini uzun uzadıya ve Şi'a mantığı içerisinde aktarıp sonra da onlara cevap
vermesi, kanaatimizce onu Şii yapmayacaktır. Bu tıpkı el-Bakara 2/205'teki *وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ*
kısmını açıklarken Mu'tezile'ye getirdiği tenkit gibidir. Onun beyanına
göre Mu'tezile bu âyeti, kulların günahlarını Allah'ın yaratmadığına delil getir-
miştir. Eğer o yaratmış olsaydı bunları severdi ya da o, sevmeyeceği şeyi yaratmaz
demıştır. Tûfî, Mu'tezile'ye şöyle cevap verildiğini ifade eder: Allah (c.c.), kafır-
leri, şeytanları vb. şeyleri de sevmez. Onlara muhabbetinin olmamasına rağmen
bunları Allah yaratmıştır.⁹⁸ Yani sonuçta Tûfî, herhangi bir görüş Şî'i, Mu'tezilî
veya hangi fraksiyona mensup olursa olsun, onun delilini ve gerekçesini o görüşü
dile getirenler gibi vermektedir.

Sorunun ikinci kısmında yer alan İbn Receb gibi bazı tabakat yazarlarının
onun şii olduğu yönündeki ithamlarına ise Bayram, gerekli cevabı vermiştir.⁹⁹ An-
cak şu farkla ki o, hüsn-i zannı telkin etmekle birlikte, belki de teşeyyuuu dile
getirenlerin yalan söylemeyecekleri veya ona iftira atmayacakları gibi gerekçeler-
le yine de şüphe ihtimaline yer vermektedir. Bize göre böyle bir şüpheye mahal
yoktur; çünkü Demiri'nin de tespitiyle değişik görüş ve inançları değerlendirirken
"kullandığı objektif dil ve sahip olduğu özeleştirici kabiliyeti" şeklindeki nitelemesi
bize göre daha isabetlidir.

Dinin kendi mensuplarına ya da başkalarına zarar verecek herhangi bir şeyi
vaz' etmediğinden hareketle Tûfî'nin nassı ihmal edip maslahata fazlaca önem
atfettiği konusuna gelince; *أَنْتَ لَا تَهْدِي* âyetinde o, "Şu kadar var ki âyetin Ebû Ta-
lib hakkında nâzil olduğuna dair sahih haber vârid olmuştur."¹⁰⁰ diyerek, âyetin iç
bağlamı ile sebep-i nüzulünün farklı şeylerden bahsediyor olmasına rağmen nassı
ihmal etmediğini görmekteyiz. *el-İşârât* dikkatlice incelendiğinde bunun örnek-
lerine rastlanır. O bakımdan bu iddianın geçersizliği ortadadır. Konuyu ayrıntılı
olarak ele alan Rahmi Yaran da onun maslahata dair açıklamalarının hep Kur'an

97 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 2/361.

98 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/328.

99 Bayram, "Teşeyyü' ile İtham Olunan Necmüddin et-Tûfî'nin Şi'a'nın İmamet Anlayışına Bakışı", 169-170.

100 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 3/100.

etrafında şekillenen maslahat olduğunu söylemektedir.¹⁰¹ Fakat *el-İşârât*'tan hareketle Tûfî'nin maslahat anlayışını ortaya koymak oldukça güçtür. Çünkü o *el-İşârât*'ta, şayet alakalı ise, âyetin maslahata delil olup olmadığını, delilse bunun nasıl anlaşıldığını izah etmekle yetinmiştir.¹⁰²

Bu babda değerlendirilmesi gereken bir diğer konu da onun usûl-i dinin büyük kaidesi dediği kader ve usûl-i fikhın büyük kaidesi olarak nitelendirdiği umum ve husustur. Tûfî, umum ve hususu, usûl-i fikhın büyük kaidesi olarak nitelendirse de bunu usûl-i din için de kullanmaktadır. Hatırlanacağı üzere makalede اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ âyetini yorumlarken rabbi'l-'âlemîn ifadesinde buna dikkat çekilmişti. O, "... kim (hakki) görürse yararı kendisine, kim de bundan kör olursa zararı kendisinedir."¹⁰³ meâlindeki âyetin de umum bildirdiğini ifade eder.¹⁰⁴ Oysa âyetin fikhî herhangi bir hüküm bildirmediği ortadadır. Öyle anlaşılıyor ki Tûfî umum ve hususa her ne kadar usûl-i fikhın büyük kaidesi dese de bunu usûl-i dine de teşmil etmektedir. Dahası umum ve husus, mananın kapsadığı alanı ifade etmektedir. *el-İşârât*'ta bunun pek çok örneği vardır.¹⁰⁵

Aslında umum ve husus, usûl-i fikihtan bağımsız olarak mutlak manada düşünüldüğünde bütün dillerin yapısında var olan bir şeydir. Örneğin Türkçe olarak, "Herkes eve geldi." dense bunun umum/genellik ifade ettiği ortadadır. Ancak herkesin kastedilen eve gelmesi mümkün değildir. O halde cümle, genel bir ifadeyle kullanılsa da gerçekte ondan istisna edilen bir şeyler olduğu için hususi bir genellik taşıdığı yani âmm-ı mahsus olduğu söylenmelidir. Netice itibariyle umum ve husus, salt usûl-i fikhın değil herhangi bir dilin kullanımı ve ondan anlaşılan mana ile alakalıdır. Nitekim o da bu meyanda açıklamalar yapmaktadır.

Kaderin usûl-i dinin büyük kaidesi olarak nitelendirilmesine gelince; şu soruyu sormak elzem hale gelmektedir: Niçin Allah'ın kudret sıfatıyla alakalı olan kader, usûl-i dinin büyük kaidesidir? Oysa ilim, irade gibi Allah'ın başka sıfatları da vardır ve kudret sıfatı bunlarla sıkı münasebet içerisindedir.¹⁰⁶ Ayrıca Kelâm

101 Yaran, "Karâfi'den Şâtibi'ye Makâsîd/Maslahat Söylemi", 13.

102 Ayrıntılı bilgi için bk. Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/274-275, 3/13.

103 el-En 'âm 6/104.

104 Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 2/191.

105 Ayrıntılı bilgi için bk. Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/260, 2/5, 3/426.

106 Mustafa Çağrıncı - Hayati Hökekleli, "İrâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/380.

ilmine göre aslî'l-usûl, Allah'a imandır. İşte bu sorunun cevabı *el-İşârât*'ta, müellifin kendi kanaati dışında net değildir.¹⁰⁷

Sonuç

el-İşârât'ın metodunun ele alındığı bu çalışmada aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

Dinin asıllarının Kur'ânî dayanaklarını gösterme iddiası yanında usûl-i dîn ve usûl-i fikhın her biri için birer büyük kaide olduğunu söyleyerek yola çıkan Tûfî, *el-İşârât*'ın mukaddimesinde dile getirdiği yöntemle eser sonuna kadar sadık kalmıştır. Ancak şu var ki daha önce izah ettiği herhangi bir asla taalluk eden başka bir âyet geldiğinde ilave bir şey söylemeyecekse bu sefer سَبَقَ هَذَا الْقَوْلُ “Bu konuda söz daha önce geçmişti.” demek suretiyle sözü uzatmaktan imtina etmiştir.

Müellif, ele aldığı ve tartışmaya açtığı her bir görüşü, mezhep ya da görüş sahibi fark etmeksizin, o görüşün ait olduğu mezhebin diliyle ve mantiki gerekçeleriyle esere yansıtmaya çalışmıştır. Kanaatimizce bu, bir ilim adamında olması gereken ilim ahlakı yanında meselelere objektif yaklaşımın en bariz göstergesidir. Fakat onun bu çabası, ele aldığı görüşü desteklediği ya da kendisi de o kanaatte olduğu için değildir. Şayet böyle olsaydı “Bu mesele şu şekilde karara bağlanmıştır.” ya da “Buna şöyle cevap verilmiştir.” diyerek cumhur-u ulemanın görüşüne yer vermez, herhangi bir açıklama yapmaz ve problemi ortada bırakabilirdi. Halbuki o, problemi ortada bırakmamaktadır.

Onun bu yaklaşımı, içinde bulunduğu ilmi çevre tarafından yadırganmış ve kendisine şüpheyle yaklaşmıştır. Bunun neticesi olarak -ortada olup olmadığı meçhul, Hz. Ebûbekir, kızı Hz. Âişe ve Hz. Ömer gibi İslam büyüklerini zemmeden şiir yazdığı şeklinde- aleyhine deliller bulunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Nassı ihmal edip maslahata fazlaca önem atfettiği iddiası dahi bu çerçevede yani Şiileştiğiyle bağlantılı olarak dillendirilmiştir. Oysa hiçbir Şî'î tabakat kitabında ismine yer verilmemesi ve Hanbelî kimliğinin açık olması, bu iddiayı geçersiz kıldığı gibi maslahata da gereğinden fazla önem atfetmediği, yapılan çalışmalarda ifade edilmiştir.

107 Ayrıntılı bilgi için bk. Arpağuş, *Necmeddîn et-Tûfî'nin el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhisi'l-usûliyye'si (İnceleme ve Değerlendirme)*, 48-51.

el-İşârât'ın ulûmü'l-Kur'ân'a dair bir eser ya da tefsir mi olduğu sorusu ise probleme nereden bakıldığıyla alakalıdır. Şayet eserin adında yer alan “mebâ-hisi'l-usûliyye” ifadesi ön plana çıkarılacak olursa ulûmü'l-Kur'ân hakkında bir eser olduğu söylenecektir. Fakat “el-işârâtü'l-ilâhiyye” ifadesi ön plana çıkarılacak olursa tefsir olduğuna hükmedilecektir. Bize göre itikadi ve fıkhi meseleleri usul bahisleri çerçevesinde tartışmalı olarak ele alan konulu bir tefsirdir.

Son olarak Tûfi'nin kader için “usûl-i dinin büyük kaidesi” şeklindeki ni-telemesini, Kelâm ilmi açısından ele alınıp değerdendirmeyi gerektirecek kadar önemli görmekteyiz. Dolayısıyla bu konuda çalışma yapılabilir. Ancak usûl-i fık-hın büyük kaidesi olarak nitelendirdiği umum ve husus, dilin isti'mali ile alakalı görünmektedir. Nitekim dile dair çalışmalarda lafzın manaya delaleti, kapsamı ve sınırları, kültürel olarak lafızdan anlaşılması gereken mana öteden beri tartışılmış ve bugün ister dini ister dindışı klasik ve edebi metinlerin doğru anlaşılması için hermenötik diye bir yöntem bilim geliştirilmiştir. Dolayısıyla bunu edebiyat, fıkıh/hukuk, tefsir gibi ilimler de kullanmaktadır.

Kaynakça

- Ahfef el-Evsat, Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hüdâ Mahmûd Karrâa. Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 1990.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421.
- Arpaguş, Faysal. "Kur'ân'da İsa Mesih Hakkındaki Tartışmalara Spesifik Bir Yaklaşım: el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhisi'l-usûliyye Örneği". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (29 Aralık 2019), 79-102. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3594061>
- Arpaguş, Faysal. *Necmeddîn et-Tûfî'nin el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhisi'l-usûliyye'si (İnceleme ve Değerlendirme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2018.
- Bayram, İbrahim. "Teşeyyu' İle İtham Olunan Necmüddin et-Tûfî'nin Şia'nın İmamet Anlayışına Bakışı". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (30 Aralık 2017), 161-190. <https://dergipark.org.tr/en/pub/guifd/issue/35571/396653>
- Belhî, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Mahmûd Şahhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423.
- Birişik, Abdulhamit. "Ulûmü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/132-135. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Büyük, Enes. *Tefsir İlminin Mahiyeti Sorunu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Coşkun, Muhammed. *Tefsirin İlk Çağları*. İstanbul: İFAV, 2019.
- Çağrıç, Mustafa - Hökelekli, Hayati. "İrâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/380. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çiçek, Yakup - Arpaguş, Faysal. "Kelâmî ve Fikhî İhtilaf Ekseninde Bir Tefsir: el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhisi'l-usûliyye". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/2 (30 Ekim 2018), 217-249. <https://doi.org/10.31121/tader.457069>
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân Tefsirinde Farklı Yorumlar*. 3 Cilt. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Demiri, Lejla. "Tûfî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/324-327. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, 1431.
- Gümüş, Sadrettin vd. *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali (Türkçe Anlamı)*. İstanbul: İpek Yayınları, 1997.
- Kavak, Özgür. *Reşid Rıza'nın Fıkıh Düşüncesi Çerçevesindeki Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Koca, Ferhat. "Tûfî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/327-330. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Kûfî, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-. *el-Muşannef*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- Mahzûmî, Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-. *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadise, 1410.
- Mısırî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Fihrî el-. *Tefsîru'l-Kur'ân*. b.y.: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003.
- Muhâsibi, Hâris el-. *et-Tevehhüm fî vasfî ahvâli'l-âhireti*. Halep: Mektebetü't-Türâs el-İslâmî, t.y.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kâhire-Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye-Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Nşr. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî. 3., 1420.
- Sevinç, Sümeyye. "Tüfî'nin el-İşârâtü'l-İlâhiyye Adlı Eserinin Dirâyet Tefsiri Olarak Kabulü Meselesi". *Usul İslam Araştırmaları* 34/34 (31 Ekim 2020), 27-54. <https://dergipark.org.tr/en/pub/usul/issue/57833/756416>
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-. *el-Mu'cemü'l-evsaf*. thk. Tânk b. İvazullah - Abdülmuhsin b. İbrahim. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Haremeyn, t.y.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah Muhsin et-Türkî. 26 Cilt. b.y.: Dâru Heer, 1422.
- Tüfî, Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd et-. *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhişi'l-uşûliyye*. nşr. Ebû Âsım Hasan b. Abbas b. Kutb. 3 Cilt. Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1423.
- Yaran, Rahmî. "Karâfî'den Şâtîbî'ye Makâsîd/Maslahat Söylemi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/45 (26 Mayıs 2014), 5-30. <https://doi.org/10.15370/muifd.70340>
- Yıldırım, Tuğba. "Haber-i Vâhid Yaklaşımının Kur'ân Yorumuna Etkisi". *Dergiabant* 11/1 (31 Mayıs 2023), 101-120. <https://doi.org/10.33931/dergiabant.1283147>
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. thk. Abdülcelîl Şiblî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408.